

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ISSN 1303-2054 | e-ISSN 2564-7741

Yıl: 26, Sayı: 44, Temmuz-Aralık 2020

**KÂDÎHAN'IN FETÂVÂ ADLI ESERİ ÖZELİNDE MÛSİKİ
HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ**

KÂDÎHAN'S VIEWS ON MUSIC IN HIS BOOK TITLED FETÂVÂ

Dr. Öğr. Üyesi Tacetdin BIYIK

tacetdin.biyik@inonu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2204-7814>

İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk Din Musikisi Ana Bilim Dalı
Malatya/Türkiye

Atıf@ Biyık, Tacetdin. "Kâdîhan'ın Fetâvâ Adlı Eseri Özelinde Mûsiki Hakkındaki Görüşleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Aralık, 2020), 142-158

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received : 14 Ağustos 2020/ 14 August 2020

Kabul Tarihi / Accepted : 30 Kasım 2020 / 30 November 2020

Yayın Tarihi / Published : 15 Aralık 2020 / 15 December 2020

Sayı – Issue : 44

Sayfa / Pages : 142-158

DOI : <https://doi.org/10.30623/harranilahiyatdergisi.780790>

Öz

XII. yüzyılda yaşamış Hanefî fakihlerinden olup, kendisinin “sahih” olarak değerlendirdiği görüşlerin diğer Hanefî âlimlerin görüşlerine tercih edilebileceği söylenen ve âlimlerin görüşlerini zikrederken yaptığı değerlendirme ve tercihlerle “mesâilde müctehid” grubuna sokulan Kâdîhan’ın (ö. 592/1196) *Fetâvâ’sı*, *el-Fetâva'l-Hâniyye* veya sadece *el-Hâniyye* olarak da bilinip Hanefî mezhebinin en fazla itibar edilen fetva kitaplarından birisi olmuştur. Osmanlı şeyhülislâm ve müftülerinin de fetvalarını verirken görüşlerine mesnet teşkil edecek nakilleri getirdikleri eserlerin başında Kâdîhan’ın *Fetâvâ’sı* gelmektedir. Bu çalışmada Kâdîhan’ın söz konusu eserinde, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanından beri tartışılan ve günümüzde de tartışma konusu olmaya devam eden aynı zamanda insanlığın ilk gününden beri dinî ve/veya din dışı amaçlarla doğumdan ölüme kadar hayatın her safhasında vazgeçilmezliğini devam ettiren mûsiki konusu ile alakalı meselelerin tespit edip değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Neticede, mûsiki konusundaki onca müspet rivayete ve mûsiki insan ilişkisine rağmen mutlak olarak menfi düşüncelere sahip olmanın ve bu düşüncelerin kitaplarda yer almasının oluşturduğu tezat eskiden olduğu gibi bugün de insanların zihinlerini meşgul etmeye devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi ve Sanatları, İslam Hukuku, Mûsiki, Fetva, Kâdîhan.

Abstract

Kâdîhan is one of the Hanafi Fiqh scholars who lived in the 12th century. It is said that the views Kâdîhan (d. 592/1196) considered as “true” could be preferred to the views of other Hanafi scholars. Thus, he was included in the group “interpreters of Islamic law issues” thanks to his analyses and preferences he made while referring to the views of scholars. Kâdîhan’s *Fetâvâ*, also known as *al-Fatawa al-Haniyya* or simply *al-Haniyya*, has been one of the most respected fatwa books of the Hanafi sect. Kadihan’s *Fetava* is a leading work to which the Ottoman shaykh al-islam and mufti referred when issuing their fatwas to form a basis for their views. In this study, it is aimed to identify and examine the issues related to music in Kâdîhan’s aforementioned work. Music is a subject that has been discussed since the Prophet Mohammad’s time (BPUH). It has also continued to be an indispensable part of our life from birth to death for religious and/or non-religious purposes since the first day of humanity. However, despite all positive narratives about music and the relationship between music and human being, absolute negative thoughts are formed in some books on music. Therefore, this leads to contradiction that continues to occupy the minds of people as it did in the past.

Keywords: Islamic History and Arts, Islamic Jurisprudence, Music, Fatwa, Kâdîhan.

Giriş

Kaynağı ne olursa olsun (insan, hayvan, cansız varlık, çalgı vb.) güzel sesin (nağme, mûsiki) insanı tesiri altında bırakıp çok farklı duygulara sevk ederek onu halden hale, duygudan duyguya soktuğu muhakkaktır. Güzel sesteki etkilenmeyen insanın normal olmadığı, onun tedaviye muhtaç bir hasta olduğu, hatta cansız varlık (cemâdat) mesabesinde olduğu birçok âlim tarafından ifade edilmiştir.¹

Doğuşunu insanlığın başlangıcına kadar götürmenin mümkün olduğu dinî ve/veya dinî nitelikte olmayan mûsiki, hemen hemen bütün insanlar tarafından doğumdan ölüme kadar her zaman ve mekânda tarih boyunca kullanılmıştır. Mûsikinin meşruiyeti, onun meşru ve gayrimeşru, dinî ve din dışı amaçlarla kullanılabilir olmasından dolayı hakkında mutlak olarak hüküm verildiğinde lehte veya aleyhte belirtilen görüşler, karşıt görüşe sahip olanlar tarafından haklı olarak eleştirilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanından beri tartışılan mûsiki konusunun İslâm fikhî mezhepleri tarafından da ele alındığı ve takip ettikleri usuller çerçevesinde onun hakkında hükümler verdikleri görülmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) irtihalinden sonra Müslümanların karşılaştıkları meselelere çözüm üretip çıkış yolları ortaya koymakla vazifeli mezheplerden Hanefî mezhebi² de konu hakkında fikirler, çözümler, hükümler üretip müntesiplerine sunmuştur. İctihadî bir mesele olan mûsikinin meşruiyeti hakkında geçmiş ulema icthadlarını yapıp Allah (c.c.) katında en az bir sevap/ecir alarak³ görevlerini ifa etmişlerdir.

Mûsikinin birey ve toplum nezdindeki ehemmiyetinin kavranıp, hakkında daha önceki âlim ve müctehidler tarafından verilen hükümlerin yeniden ele alınarak günümüz İslâm hukuku uzmanları (âlimler, müctehidler) tarafından daha ayrıntılı bir şekilde, fayda, zarar, ihtiyaç vb. boyutlarının da göz önünde bulundurularak ibadet, eğitim, siyaset, toplum, ekonomi, ticaret vb. alanlarda faydasını alıp zararını gidererek ondan azami derecede istifade edebilmenin yollarının aranıp bulunmasının gerekliliği aşikardır.

¹ "Nağme-i tayyib ve âvâz-ı hûb'un tesir eylemediği kişi daire-i insaniyetten hariçtir. Belki daire-i hayvaniyetten de aşağı ve insan-ı kâmil katında cemâd-ı mutlak derecesindedir." Bk. Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, Haz. Mustafa Koç (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007), 258. Ayrıca "Baharın ve çiçeklerinin, udun ve perdelerinin (tellerinin) kendisini etkilemediği kişi bozuk mizaçlıdır ve onun ilacı da yoktur." anlamındaki ifadeler için bk. Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru İbni Hazm, 2005), 746.

² Dört büyük Sünnî fikhî mezhebinden birisi olup kurucusu olarak kabul edilen Ebû Hanîfe'ye nisbet edildiğinden dolayı "Hanefî Mezhebi (Hanefilik, Hanefiyye)" olarak isimlendirilmiş, bu mezhebi gerek icthadda gerekse amelde benimseyenlere de Hanefî denilmiştir. Bk. Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/1.

³ Müctehidin yapmış olduğu icthadında isâbet etmesi durumunda iki sevap, hata etmesi durumunda ise bir sevap kazanacağına dair hadis için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Kahire: Matbaatü's-Selefiyyeti ve Mektebetüha, 1400/1980), "İtisâm", 21; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Akdiye", 6, 15.

Bu çalışmada Hanefî mezhebinin büyük âlimlerinden Kâdîhan'ın meşhur eseri *Fetâvâ*'da yer yer temas edilen konu (mûsiki) ile alakalı meseleler/fetvalar tespit edilip tasnif edilerek belli bir sistem içerisinde değerlendirilecektir.

Esas konuya geçmeden önce Kâdîhan'ın hayatı ve onun en önemli eseri olan *Fetâvâ*'sı hakkında -bu çalışmanın boyutlarına uygun olarak- kısaca bilgi verilmesinde fayda görülmektedir.

1. Kâdîhan ve Fetâvâ'sı

1. 1. Kâdîhan

Tam adı Hasan b. Mansûr b. Ebî'l-Kasım Mahmûd b. Abdî'l-Aziz, Fahrüddîn, el-Özkendî el-Fergânî olup Kâdîhan lakabıyla tanınmıştır. Hanefî mezhebi fakihlerinin büyüklerindedir.⁴

Mâverâünnehir'in Fergana havzasında bulunan Özkent (Özcend)'dendir. Hocaları arasında el-İmam Ebû İshak İbrahim b. İsmail b. Ebi Nasr es-Saffâr, el-İmam Nûruddin Ebî'l-Hasen Ali b. Abdülaziz el-Mergînânî ve Nizamüddin Ebî'l-İshak İbrahim b. Ali el-Mergînânî bulunmaktadır. Kendisinden ders alan isimler arasında Şemsüleimme Muhammed b. Abdüssettar el-Kerderî, Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî, Muhammed b. Es'ad el-Fergânî bulunmaktadır. Kadîhan 15 Ramazan 592 (12 Ağustos 1196) Pazartesi gecesi vefat etmiştir.⁵

Talebelerinden Şeyhülislâm Ebü'l-Mehâsin Mahmûd el-Hasîrî (ö. 636/1238) kendisi hakkında şunları söylemektedir: O bizim efendimiz, el-kâdî, el-imâm, el-üstâz, fahrülmille, rüknülislâm, bakıyyetü's-selef ve müftî's-Şark'tır.⁶ Seçkin râvilerden ve üstün kadıllardan biri olarak da anılan Kâdîhan'ın bir mesele hakkındaki Hanefî mezhebinin farklı görüşlerinden onun "sahih" olarak değerlendirmede bulduklarının diğer âlimlerce tercih edileceği belirtilmiş aynı zamanda kendisinin "mesâilde müctehid" grubunda olduğu söylenmiştir. Onun eserlerinde özellikle İmâmeyn⁷ ve Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767)⁸ görüşlerini

⁴ Hayreddin ez-Ziriklî, "Kâdîhan", *el-A'lâm: Kâmusü terâcim*, nşr. Züheyr Fethullah (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1986), 2/224; Ahmet Özel, "Kâdîhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/121; Fahrüddîn Ebü'l-Mehâsin el-Hasen b. Mansûr, el-Özkendî, el-Fergânî (Kâdîhan), *Fetâvâ Kâdîhân fi Mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân*, Editör: Sâlim Mustafâ el-Bedrî, (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/5.

⁵ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 1/6; Özel, "Kâdîhan", 24/121-122; Ziriklî, "Kâdîhan", 2/224.

⁶ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 1/6; Özel, "Kâdîhan", 24/122.

⁷ Sözlükte "iki imam" anlamına gelen "İmâmeyn" (İmâmân) tabiri, Hanefî literatüründe Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebeleri, müctehid hukukçu ve ilk kâdilkudât Ebû Yûsuf Ya'kub b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798) ile eserleriyle Hanefî mezhebinin görüşlerini kayıt altına alan müctehid Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805) hakkında kullanılmıştır. Mezhep fikhinin teşekkül ve tedvininde büyük rol oynayan bu iki âlim hocalarıyla birlikte mezhebin imamları olarak anılır. Bk. Salim Öğüt, "İmameyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/207; Salim Öğüt, "Ebû Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/260; Aydın Taş, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/38.

⁸ Tam adı Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh olan büyük müctehid. Adına nisbet edilen Hanefî mezhebinin imamı. Bk. Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/131.

aktarıırken yaptığı tercih ve yorumlar neticesinde ictihad ehliyetine sahip olduğu kanaatine varılmıştır.⁹

1. 2. Fetâvâ

Kaynaklarda *el-Emâlî*, *el-Vâkı'ât*, *el-Mehâdır*, *Şerhu'z-Ziyâdât*, *Şerhu'l-Câmi'i's-Şağîr* ve *Şerhu Edebi'l-Kâdî li'l-Haşşâf* adlı eserlerinden bahsedilen Kâdîhan'ın en meşhur ve en önemli eseri *Fetâvâ'sıdır*.¹⁰

Uzun ismi *Fetâvâ Kâdîhân fi mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân* olup *el-Fetâva'l-Hânîyye* veya *el-Hânîyye* olarak da bilinen eser genellikle *Fetâvâ* olarak anılıp bilinmektedir. Girişinde ve içerisindeki çeşitli ifadelerden imlâ yoluyla yazıldığı anlaşılan bu eser Hanefî mezhebinin görüşlerini ihtiva eden en yaygın ve çok güvenilen fetva kitaplarındanır.

Eser kısa bir mukaddime (hutbetü'l-kitâb) ile başlar. Mukaddimedede, hamdele ve salveleden sonra Kâdîhan'ın talebeleri tarafından kendisinin övüldüğü bazı ifadeler¹¹ ve dua cümlesi¹² yer alır. Bu kısımda kendisini, zengin (el-Ğaniyy) olan Allah Teâlâ'nın rahmetine muhtaç (fakir) ve zayıf bir kul olarak tanımlayıp "Allah onu sözde ve işde (amelde/fiilde) doğru eylesin, onu tuğyan ve zeleden korusun." şeklindeki dua cümleleriyle devam eden müellif eserini şekil ve muhteva bakımından birkaç cümle ile tanıtmıştır. Buna göre, eserde o günkü insanlar arasında sıklıkla meydana gelen, çözüme ihtiyaç duyulan, ümmetin devamlı olarak gündeminde olan, fakihlerin ve imamların dikkatlerini yoğunlaştırdıkları meseleler toplanmıştır. Meselelerin bir kısmı mütekaddimûn bir kısmı ise müteahhirûn alimlerden nakledilenlerdir. Müteahhirûn alimler tarafından hakkında çokça görüş bildirilen meseleler zikredilirken talebeler için birer cevap ve arzu eden araştırmacılar için de kolaylık olsun diye konu hakkındaki görüşlerin en meşhuru ile başlanarak bunlar bir ya da ikiye indirgenmiştir. Bu görüşlerden de fetvaya esas olanına işaret edilmiştir. Eser, bilinen fıkıh kitaplarının tertibine göre düzenlenerek her bir ana konu alt başlıklara ayrılmış, her bir alt meselenin bağlı olduğu ana meseleye işaret edilmiştir. Müellif mukaddimesini başta olduğu gibi yine dua ile bitirmiştir.¹³

Kâdîhan mukaddimenin peşinden esere giriş yaparak "faslün fi resmi'l-müftî" başlığı altında zamanında yaşayan müftülerin kendilerine yöneltilen sorulara cevap verirken dikkat etmeleri gereken hususlardan, diğer bir ifade ile fetva verme usulünden ana hatları ile bahsetmektedir.

⁹ Özel, "Kâdîhan", 24/122.

¹⁰ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 1/6; Özel, "Kâdîhan", 24/123; Zirikî, "Kâdîhan", 2/224.

¹¹ Bu ifadeler şunlardır: Mevlânâ, kâdî'l-kudât, imâmü'l-ecillî'l-kebîr, el-üstâz, fahru'l-milleti ve'd-dîn Mahmûd el-Özcendî. Bk. Kâdîhan, *Fetâvâ*, 1/7.

¹² Günümüzde daha çok mutasavvıfların büyüklerinden hayatta olmayanlar için kullanılan "Allah ruhunu takdis etsin." anlamındaki "Kaddesa'llâhu ruhahû" dua cümlesi burada Kâdîhan için kullanılmıştır. Bk. Kâdîhan, *Fetâvâ*, 1/7.

¹³ Müellifin mukaddime sonunda yaptığı dua şu şekildedir: "Arzu ettiğim hususlarda sadece Allah'a tevekkül ettim. Hatadan ve niyet ettiğim şeylerden ona sığındım. O bana yeter. O ne güzel vekildir. Ben yalnızca ona tevekkül ediyorum ve yalnızca ondan yardım istiyorum." Kâdîhan, *Fetâvâ*, 1/7.

43 kitaptan/ana bölümden oluşan eser Hanefî mezhebi fıkıh kitapları sistematığına göre tertip edilmiş olup kitâbü't-tahâret, peşinden kitâbü's-salât ve kitâbü's-savm gibi ibadetle alakalı bölümler ile başlayıp kitâbü'ş-şirket, kitâbü'l-me'zûn ve kitâbü'l-hacr gibi muamelatla alakalı bölümler ile son bulur. Fasıl ve bab gibi alt başlıkların yoğun olarak bulunduğu eserde en fazla mesele; bey', talâk, nikâh, eymân, kira, salât ve vakıf bölümlerindedir. En az mesele ise, me'zûn, lakît, kısmet, mudârebe ve âriyet bölümlerindedir. İbadetlerle alakalı meseleler eserde epey yekûn teşkil etmektedir. Başlıklardan hemen sonra genellikle konu ile alakalı kısa, kapsamlı bir iki cümle yazılmış daha sonra meseleler aktarılmıştır. Osmanlı fetvalarındaki soru-cevap usulü, müstear isimlerin kullanımı vb. hususlar bu eserde olmayıp çoğunlukla "bir adam", "bir grup" veya "bir kadın" "şöyle şöyle yapsa, şöyle şöyle olur" şeklindeki şart-cevap kalıplarıyla meseleler kaleme alınmıştır.

Hükümlerin delillerine genellikle yer verilmeyen eserde yer yer İmam Şâfiî (ö. 204/820), İmam Mâlik (ö. 179/795) ile bazı tâbiün ulemâsının görüşleri de zikredilmiştir. Semerkant, Buhara, Belh ve Irak gibi bölge ulemâsına ve Ebü'l-Leys el-Fakîh es-Semerkandî, Ebû Bekir Muhammed b. Fazl el-Buhârî, Hassâf, Ebû Bekir el-Belhî, Nâtîfî, Şemsüleimme es-Serahsî, Şemsüleimme el-Halvânî, Ebü'l-Kâsım es-Saffâr, Hâherzâde, Ali b. Hüseyin es-Suğdî, gibi isimlere sık sık atıfta bulunması ve bazı konularda Farsça terkiplere ve kelimelere yer vermesi eseri diğerlerinden farklı kılan özelliklerindedir.¹⁴

XVII. yüzyılda hazırlanan Hanefî mezhebinin görüşlerini muhtevi, Hindistan dışında genellikle *el-Fetâvâ'l-Hindiyye* adıyla bilinen Arapça fetva kitabı *el-Âlemgîriyye'de* çokça atıfta bulunulan bu eser Osmanlı şeyhülislâm ve müftüleri tarafından da çokça istifade edilip nakil getirmede kullanılmıştır. Farklı tarihlerde çeşitli baskıları yapılan *Fetâvâ'*nın muhtasarlari da yapılmıştır.¹⁵

2. Fetâvâ'da Mûsiki

Fetâvâ' da hem dinî hem de dinî nitelikte olmayan mûsiki ile alakalı meseleler belli bir başlık altında ele alınmamış, eserin farklı bölümlerinde çeşitli münasebetlerle işlenmiştir. Mûsiki konusuna temas edilen bölümler/kitaplar şunlardır: Kitâbü's-salât (namaz), kitâbü's-savm (oruç), kitâbü'l-bey' (alışveriş), kitâbü'l-icârât (kiralamalar), kitâbü'ş-şehâdât (şahitlikler), kitâbü'l-ğasb (gasp), kitâbü'l-hazr ve'l-ibâha (helaller ve haramlar), kitâbü'l-vesâyâ (vasiyetler) ve kitâbü's-siyer (uluslararası hukuk).

2. 1. Tatrîb

Kâdîhan, namaz konusunu işlerken ezan okuma ve Kur'ân kıraatinde "tatrîb" meselesine değinerek, "Ezanda tatrîb yapmakta bir beis yoktur. Tatrîb, sesi değiştirmeden güzelleştirmektir. Şayet nağme yapma (lahn), lafızları fazla uzatma veya bunlara benzer usullerle seste değişiklik (tağyir) yapılırsa bu durumda meydana gelen tatrîb mekruh olur. Kur'ân kıraatinde de aynı hükümler geçerlidir. Şemsü'l-eimme el-Halvânî (r.a.), "Bu (tatrîb) ezanın zikir sayılan lafızlarında mekruh olur. Hay'aleteynde (hayye ale's-salâh ve hayye ale'l-felâh cümleleri) yapılacak

¹⁴ Özel, "Kâdîhan", 24/122.

¹⁵ Özel, "Kâdîhan", 24/122-123.

fazladan uzatmalar vb. şeylerle gerçekleşecek tatrîbin bir sakıncası olmaz” demiştir.¹⁶ diyerek “sesi değiştirmeden güzelleştirmek” olarak tarif ettiği tatrîbin hem ezan okuma hem de Kur’ân kıraatinde caiz olduğunu belirtmiştir. Şemsüleimme el-Halvânî’nin (ö. 452/1060 [?])¹⁷ tatrîbi ezanın zikir sayılmayan hayye ale’s-salâh ve hayye ale’l-felâh cümlelerinde caiz gördüğünü belirttiği ifadelerini nakleden müellif, nağme veya nağme gayesi ile kelimelerin yapısında değişiklik meydana getirebilecek her türlü ses değişikliği ve uzatmaları ezan ve Kur’ân’da mekruh olarak görmektedir.

Tatrîbi sesi kaldırıp (inceltmek, tizleştirmek) indirmek (kalınlaştırmak, pestleştirmek); ses perdelerine oynaklık kazandırmak suretiyle nağme zenginliği elde ederek seste oluşan bu ahengi bozmamak için med yerlerini gereğinden fazla uzatmak veya med olmayan yerlerde med yapmak şeklinde tarif eden bazı âlimler böyle bir uygulamayı Kur’ân kıraatinde caiz görmemişlerdir.¹⁸

2. 2. Tercî’

Müellifin ezan ve Kur’ân kıraatinde caiz görülmeyen uygulamalardan biri olarak dile getirdiği hususlardan birisi de tercî’dir. Hanefîler’de tercî’in olmadığını ifade eden müellif onu; “Tercî’ şu şekilde yapılır: Alışıldığı üzere normal bir şekilde şehâdet cümlelerini iki defa okur. Sonra bunları bir daha okur.”¹⁹ şeklinde izah eder. Eserin bir başka yerinde, namaz dışında gerçekleştirilen Kur’ân kıraatlerinde de nağme ve tercî’ yapmanın -ihtilafı olmakla beraber- Hanefî âlimlerinin genelini kerih gördüğünden bahseder. Bu uygulamayı günahkâr kişilerin günah işlemeleri esnasında yaptıkları nağmelere benzetmek olarak görmektedir. Ezan için de aynı hükümlerin geçerli olacağından bahseden müellif bu şekilde yapılan kıraatin dinlenmesinin de kerih görüldüğünü belirtir.²⁰

Hanefî fakihlerinden Mevsilî (ö. 683/1284) ise tercî’i, “müezzinin ezandaki şehâdet cümlelerini okuması esnasında, ilk önce sadece yanındaki kişilerin duyacağı şekilde alçak sesle, sonra da aynı cümleleri yüksek sesle okuması” olarak izah etmektedir.²¹ Bu izahlardan anlaşılan; herhangi bir eserin (burada ezan ve Kur’ân cümleleri) seslendirilmesi esnasında eseri oluşturan sözlerin tekrarlanan bazı cümlelerinin, birinci tekrarda pes (kalın) seslerle ikinci tekrarda ise daha tiz (ince) seslerle icra edilmesidir.

¹⁶ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 1/76.

¹⁷ Tam adı Ebû Muhammed Şemsüleimme Abdülazîz b. Ahmed el-Halvânî olup Hanefî fakihlerindendir. Bk. Kamil Şahin, “Halvânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/383.

¹⁸ M. Tayyip Okıç, *Kur’ân-ı Kerim Üslûb ve Kıraati* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 20; İsmail Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1991), 128; Süleyman Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ* (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005), 158.

¹⁹ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 1/77.

²⁰ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 1/141.

²¹ Bk. Abdullah b. Mahmûd, el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta’lîl-i-Muhtâr*, tah. Şuayb el-Arnaût (Beirut: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009), 1/139.

2. 3. Kur'ân Kıraatinde Mûsiki

Bir kimsenin Kur'ân okuması esnasında ezan sesini duyduğu durumlarda Kur'ân okumayı bırakıp ezanı dinlemesinin daha uygun olacağından da bahseden müellif²² özellikle teravîh namazlarında sık karşılaşılan bir durum olan, insanların namaz kılmak için güzel sesli imamların görev yaptığı camileri tercih etmelerini ise doğru bulmamaktadır. Güzel sesli imamlardan ziyade kıraati düzgün olan imamların görev yaptığı camilerde namaz kılınmasının tercih edilebileceğini ve sebeplerini şu ifadelerle izah eder: "Dediler ki; bir topluluğun teravîh namazları için güzel sesli imamların/okuyucuların (hoş-hân) olduğu yerlere gitmeleri gereksizdir. Ancak okuyuşu doğru (dürüst-hân) olan imamlar için gidebilirler. Çünkü imam güzel sesle kıraatte bulunursa kişiyi huşû, tedebbür ve tefekkürden alıkoyar. İmam lahhân (kıraatinde çokça hata yapan) ise bu durumda da onun mescidine gidilmemesinde bir sakınca olmaz."²³ Bu ifadelerde en çok dikkat çeken kısım; imamın namaz esnasında güzel sesle, nağmeli bir şekilde gerçekleştirdiği Kur'ân kıraatinin cemaatte, Allah'a duyulan derin saygı icabı namaz kılma esnasında kişiden beklenen sükûnet ve tevazuya, okunan Kur'ân ayetlerinin derinlemesine düşünülüp ders çıkarılmasına mâni olacağı gerekçesinin ileri sürülmesidir.

Fetâvâ'da Kur'ân kıraatıyla alakalı olarak temas edilen hususlardan bir diğeri de hamam vb. pis olma ihtimali yüksek olan yerlerde okunup okunamayacağıdır. Müellif bu konudaki fikirlerini şu şekilde dile getirmiştir: "Necâset yerlerinde, pis mekânlarda Kur'ân kıraatini kerih görmüşlerdir. Hamamda okunması hususunda ise; eğer hamam temiz ve içerisinde avret mahalli açık olan kimse de yok ise bu durumda orada yüksek ses ile Kur'ân okunmasında bir beis yoktur. Bu şartların olmadığı durumlarda ise sesini yükseltmeden okumasında bir sakınca yoktur. Hamamda yüksek sesle de olsa tesbîh ve tehlîl getirmekte bir beis yoktur."²⁴

2. 4. Kadın Sesinin Avretliği

Eserde yer alan, Kur'ân'ın eğitim ve öğretimiyle ilintili olarak, kadınların erkek öğreticiden Kur'ân okumayı öğrenmesi meselesi dikkat çekicidir. Kâdîhan bu konu hakkında; bir kadının ancak kadın öğreticiden ders alabileceği, kör bile olsa bir erkekten ders almasının uygun olmayacağından bahseder. Buna gerekçe olarak da kadın sesinin (nağmelerinin) avret (dinen başkasının duyması/bakması haram olan şey) olduğu görüşünü dile getirir.²⁵

²² Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/327. Konu ile alakalı olarak Ebüssuûd Efendi bir fetvasında, zamane müezzinlerinin ezan okuma esnasında yaptıkları nağmelerden dolayı bunların okuduğu ezanı dinlemek yerine Kur'ân okumaya devam edilebileceğini söylemektedir. Fetva şöyledir: "Mes'ele: Ezân okunurken tilâvet-i Kur'ân-ı 'Azîm şer'an câiz olur mı? el-Cevâb: Zamâne müezzinleri ezânı vaqtinde câizdir. Sünnet üzerine okunursa istimâ' itmek evladır." Bk. Ebüssuûd Efendi, Ahmed b. Şeyh Muhyiddin b. Muhammed b. Mustafa, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, Mürettib: Bozanzâde, İstinsah Tarihi: 996/1587, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 1028, 3b.

²³ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 1/209. İbn Kemal *Risâletü'l-Münîre* adlı eserinde bu konuyu işlerken Kâdîhan'ın *Fetâvâ* adlı eserinden nakil yaparak hemen hemen aynı ifadeleri yazmıştır. Bk. Şemseddin Ahmed b. Süleyman Kemalpaşazâde (İbn Kemal), *Risâletü'l-Münîre* (İstanbul: Sahaf Ahmet Efendi Matbaası, 1296), 36.

²⁴ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 1/145-146.

²⁵ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 1/147.

2. 5. Ağıtçılık, Şarkıcılık

Kur'ân eğitiminde bile kadın sesinin/nağmesinin erkek tarafından duyulmasının caiz olmadığını belirten müellif ağıt okuyarak veya şarkı söyleyerek para kazanan kadınların ağıt okumak veya şarkı söylemek üzere kiralanmasını da caiz görmemektedir. Bu kadınların aldığı ücretin de helal olmayacağını belirtir.²⁶

Ağıtçı kadınların katılmasının muhtemel olduğu günlerde cenaze evine yardım niyetiyle yemek götürülmesinin bu kadınların işledikleri günaha yardım ve ortaklık olacağını şu şekilde ifade eder: "Cenaze sahibinin evine cenazenin birinci günü cenaze sahipleri teçhiz ve tekfin gibi işlerle meşgul olacaklarından dolayı yemek götürmekte bir sakınca yoktur. Bu, mekruh da değildir. İkinci veya üçüncü gün yemek götürmek ise müstehap değil mekruhtur. Çünkü bu günlerde orada ağıtçılar toplanır ve o gün onların yedirilmesi ise günah ve düşmanlıkta onlara yardım etmektir."²⁷

2. 6. Ağıtçı, Şarkıcı, Çalgıcı ve Çalgı İmalatçısının Ücreti

Eserde şarkıcı ve ağıtçı kadınların kiralanmasıyla, put yapması veya evi putlarla süslemesi için birisini kiralamak aynı hükme tabi tutulmuştur. İki grubun da yaptıkları iş (ağıt veya şarkı söylemek, put yontmak veya putlarla süsleme yapmak) karşılığında aldıkları ücretin helal olmayacağı belirtilmiştir.²⁸ Ancak şarkıcı, ağıtçı vb. kimselere verilen ücretin herhangi bir antlaşmaya (akit) bağlı olmaksızın kişinin kendi iradesi ile verilmesi durumunda ise bunun hükmünün biraz daha hafif olup helal olacağı ifade edilmiştir.²⁹

Şarkı söyleyerek para kazananların kazançlarının (yaptıkları iş karşılığında aldıkları-alacakları ücretin) helalliği-haramlığı, çalgı çalarak para kazananlar için de aynı hükme sahiptir. Müellife göre, çalgıcı ve/veya şarkıcı olan bir kimseye herhangi bir şarta bağlı olmaksızın verilen ücret kendisine helal olacaktır. Ancak bir antlaşmaya bağlı olarak (şart koşularak) bir şey (ücret) alındığında mal sahibi (ücreti veren) biliniyorsa, yapılabiliyorsa alınan ücret sahibine iade edilecek, mal sahibi bilinmiyorsa veya alınan ücretin sahibine iadesinin mümkün olmadığı durumlarda ise başkalarına sadaka olarak dağıtılacaktır.³⁰

Yapılan iş karşılığı alınacak ücretin helal olması mûsiki ile alakalı şu meselelerde de söz konusudur: Bir kimse kendisine tambur veya berbat³¹ yapması (oyması) için birisini kiralasa, kiraladığı kişi de bu aletleri yapsa çalgı imalatçısının bu işi yapmakla günah işlemiş olacağı ancak alacağı ücretin de helal olacağı belirtilmiştir. Aynı şekilde bir kimsenin bir başkasını Farsça ya da Arapça şarkı

²⁶ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 2/224.

²⁷ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/306, 417.

²⁸ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 2/226.

²⁹ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/302.

³⁰ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/303, 331.

³¹ Kısa saplı, büyük gövdeli bir saz olup gövdesi kaz göğsüne benzediğinden dolayı "ber" ile "bat" kelimelerinden oluşup kaz göğüslü anlamına gelen "berbat" şeklinde isimlendirilmiştir. Kopuz, ud, tambur, lâğuta ve lir olabileceği söylenmiştir. Çoğunluk kopuz olabileceği kanaatindedir. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, "Berbat", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 1/206.

yazması için kiralaması durumunda da alınacak ücretin helal olacağı bildirilmiştir.³² Konu ile alakalı olarak başka bir yerde şu ifadeler yer almaktadır: “Bir kimse birisini hattını da belirleyerek Mushaf, şarkı sözü veya şiir yazmak için kiralsın bu akit caizdir. Hâherzâde diye bilinen eş-Şeyh el-İmâm (ö. 483/1090)³³ bunun mekruh olmadığını zikretmiştir.”³⁴

2. 7. Şarkıcı Cariyenin Alım-Satımı

Şarkı söyleyen kadının cariye olması durumunda onun alım satımı da söz konusu olabilmektedir. Şarkıcılık vasfına sahip olan bir cariye, insanlar arasındaki ticarî muamelelerde şarkıcı olmayan cariyelere nazaran daha yüksek fiyatlarla satılır olsa da fikhî açıdan ele alındığında şarkıcılık vasfının cariyede değeri artıran bir özellik olmadığı tam tersine satım konusu olan cariye üzerinde bulunan bir “ayıp” olarak telakki edildiği ve hükümlerin buna göre verildiği görülmektedir.³⁵ *Fetâvâ*'da, şarkıcı bir cariyeye sahip olan kişinin ondaki şarkıcılık vasfını (muganniye) belirterek satmasının caiz olduğu belirtilmiştir. Bu durumda satıcının cariyedeki şarkıcılık vasfını belirtmesi ondaki bir ayıbı (kusuru) dile getirmesi olarak değerlendirilmiştir. Müellif konu hakkındaki görüşlerini İmâm Muhammed'den (ö. 189/805)³⁶ aktarılan bir rivayetle destekler. Rivayet şöyledir: “Bir adam İmâm Muhammed'e -rahimehu'llâh- bir cariye getirir ve “Ben bu cariyeyi şöyle şöyle şarkı söyleyen ve şu renge sahip olan birisi olarak satın aldım. Ancak bu cariye hiç şarkı söyleyemiyor.” der. Bunun üzerine Muhammed -rahimehu'llâh-, “Kalk, yapmış olduğun alışveriş senin için bağlayıcı olmuştur. Çünkü sen cariyenin bir ayıbından haber vermişsin. Bu durumda, bir kimse elinde şarkıcı cariye helak olsa onun şarkıcı olarak bedelini tazmin eder.”³⁷

Kâdîhan, şarkıcı cariye hakkında beyan ettiği bu hükümlere ilaveten, bir kimsenin bir başkasının güzel sesli bir kölesini gasp etmesi durumunda, kölenin sesi gasbeden kişinin yanında iken değişip güzelliğini yitirirse gasbeden kişinin kölenin bedelinden eksilen kısmı ödemesi gerekeceğine dair görüş bildirmiştir.³⁸ Şarkıcılık, alışverişe konu olan malda bir ayıp olarak kabul edilse de bu vasıfların bu mala sahip olmayan kişilerin yanında iken kaybedilmesi durumunda daha önceki ederleri ne ise bu vasıflar kaybedildiğinde kendilerinde meydana gelebilecek değer düşmesi buna sebep olan kişilerce karşılanacaktır. Bu durumda, zikredilen vasıfların cariye ve kölelerde artı bir değer olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

³² Kâdîhan, *Fetâvâ*, 2/226.

³³ Hanefî mezhebinin fakihlerinden olup asıl adı Ebû Bekr b. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Buhârî'dir. Kadı Ahmed el-Buhârî'nin yeğeni olduğu için “kız kardeş oğlu” anlamına gelen “Hâherzâde” lakabıyla ünlenmiştir. Bk. Ferhat Koca, “Hâherzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/135.

³⁴ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 2/223.

³⁵ Osmanlıdaki şarkıcı cariyeler, alım-satımlarına dair şeyhülislâm fetvaları ve değerlendirmeler için bk. Tacetdin Bıyık, *Osmanlı Fetvalarında Mûsikî* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 293-296.

³⁶ Tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî olup Ebû Hanîfe'nin meşhur talebelerinden ve telif ettiği eserlerinde Hanefî mezhebinin görüşlerini aktaran müctehiddir. Bk. Taş, “Şeybânî, Muhammed b. Hasan”, 39/38.

³⁷ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 2/40-41.

³⁸ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/121.

2. 8. Çalgı (Enstrüman)

Mûsikinin üretimi sadece insan sesiyle olmayıp farklı sesler elde edilebilen çok çeşitli aletler (çalgılar) vasıtasıyla da gerçekleştirilebilmektedir. Çalgılar tek başlarına kullanılabilceği gibi insan sesine eşlik edici olarak da kullanılabilir. Üretilen mûsikiye zenginlik katmak ve her türlü duyguyu harekete geçirip, çoğaltıp azaltmakta çok büyük tesiri olan çalgıların çalınması yani çalgı ile mûsiki üretilmesi ve dinlenmesi de Hanefî fıkıh kitaplarında yer almıştır. Her türlü çalgı aletinin sesini dinlemenin haram ve günah olduğunu belirten müellif konu hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çalgı aletlerini dinlemenin günah olacağı, çalgı aletlerinin çalındığı ortamlarda oturmanın fık olacağı ve çalgı aletlerinin sesinden zevk almanın ise küfürden olacağına dair rivayet edilen hadisini delil olarak getirmektedir.³⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çalgı aletlerini dinleme konusunda çok sert ifadeler kullandığını belirten müellif birisinin çalgı aletlerinin sesini aniden işitmesi durumunda ona herhangi bir günah gerekmeceğinden bahsederek o kişinin elinden geldiğince kulağına gelen çalgı sesini dinlememek için gayret sarf etmesinin gerekliliğini söyler. Buna delil olarak da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) (çalgı sesi duyduğunda) parmaklarını kulağına soktuğu rivayetinin olduğunu ifade eder.⁴⁰

Çalgıların çalınması ve dinlenmesi hakkında zikredilen rivayetler neticesinde belirtilen görüşlere binaen, kullanmasa bile bir kimsenin çalgı sahibi olması da mekruh ve günah olarak değerlendirilmiştir. Konu hakkında müellif şöyle demektedir: "Bir kimsenin okumasa bile evinde Mushaf bulundurması hakkında; bu tutumuyla hayır ve berekete niyetlenmişse günahkâr olmaz aksine sevap kazanması umulur. Evinde sirke olması için şarap bulundurmak da caizdir ve günah değildir. Ancak kullanmasa bile kişinin evinde üflemeli ve/veya telli çalgılar (meâzif, melâhî) bulundurması mekruhtur ve sahibi günah işlemiş olur. Çünkü bu eşyaların bulundurulması genellikle eğlence (lehv) için olur."⁴¹

Müellif, yaşadığı dönemde gördüklerinden hareketle çalgıların genellikle eğlence (lehv) amaçlı çalındığı ve dinlendiğini; çalgılardan daha çok eğlence düşkünü insanların istifade ettiğini düşünmektedir. Bunun neticesinde de çalgıların evlerde bulundurulmasını bile hoş görmemektedir.

Çalgıların her ne kadar lehv (eğlence) amaçlı kullanıldığı düşünülse de özellikle günümüzde tasavvuf mûsikisi icralarında zikir, naat, tesbih vb. birçok formda insan sesine eşlik etmektedir. Çalgıların insan sesine eşlik etmesinin, arzu edilen manevî hazzın oluşması veya artırılması gibi amaçların gerçekleştirilmesindeki tesiri inkâr edilemez.

³⁹ Hanefîlerin çalgı aletlerini dinlemenin haramlığı konusunda sık olarak kullandıkları bu delil hakkında Irakî, Mekhûl senediyle mürsel olarak nakledildiğini belirtmiş ve bunun dışında başka bir kaynaktan bahsetmemiştir. Cüdey', muteber hadis kaynaklarında da böyle bir hadise rastlamadığını belirtmiştir. Bk. Pehlul Düzenli, *İslâm Kültür Tarihinde Mûsiki* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2014), 176.

⁴⁰ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/308. Kâdîhan'ın buradaki ifadeleri birçok Osmanlı âlimi tarafından aynen alınarak mûsikinin her türünün üretilmesi ve dinlenmesinin haramlığı hakkında delil/nakil olarak kullanılmıştır. Bu örneklerden birisi için bk. Takiyyüddin Mehmed b. Pir Ali Birgivi, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye fî beyânî's-sîrati'n-Nebeviyyeti'l-Ahmediyye* (İstanbul: y.y., 1289), 168, 169.

⁴¹ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/328.

Toplumu oluşturan insanların bir numunesi sayılabilecek orduların içerisinde farklı özelliklere sahip kişilerin bulunması da gayet tabiidir. Ordunun savaşa gönderilmesi esnasında asker içerisinde sadece dinî ve/veya millî düşüncelerle sefere çıkan, hakikaten mütedeyyin insanlar olabileceği gibi tamamen dünyevî maksatlarla hareket eden, eğlence ve macera düşkünü kişiler de olabilmektedir. Müellif, böyle bir durumda sefere çıkacak asker arasındaki dindar grubun, özellikle çalgılarıyla savaşa katılan ve günah işlemekten de çok rahatsız olamayan gruptan ayrı olarak çıkma imkanları varsa bunu değerlendirip ayrı olarak çıkmaları, böyle bir imkana sahip olamamaları halinde niyetlerini bozmadan onlarla beraber savaşa çıkabileceklerini ifade etmektedir. Kâdîhan'ın ifadeleri şöyledir: "İçerisinde fâsıkların⁴² (fesatçıların) ve çalgıcıların da (beraberlerinde zurnaları olduğu halde) bulunduğu salihlerden bir topluluk savaşa çıkmak isteseler bu durumda; şayet gruptaki salih kimselerin diğerlerinden ayrı olarak savaşa çıkma imkanları olursa bunu yaparlar (onlara katılmadan savaşa giderler). Böyle bir imkân bulunmazsa (beraber savaşa gitmek mecburiyetinde kalırlarsa) onlarla beraber savaşa çıkarlar ve fâsıkların fışkıları (günahları) kendilerine iyilerin de iyi niyetleri (sevapları) kendilerinedir."⁴³

Bazı mûsiki aletlerinin satışı ve itlafı hakkında mezhep imamları arasında farklı görüşlerin olduğunu belirten müellif konu hakkında şöyle demektedir: "Berbat (kopuz), davul, mizmar (zurna) ve def gibi (lehv, eğlence) mûsiki aletlerinin satışı Ebû Hanîfe'ye -rahimehu'llâh- göre caizdir. İmameyn -rahimehuma'llâh- ise caiz olmadığını söylemişlerdir. Tavla ve satranç gibi oyun aletlerinin satışı da böyledir. Bir kimsenin bu aletleri itlaf etmesi durumunda bakılır; eğer hâkimin emri ile itlaf etmişse aletlerin bedelini tazmin etmez, hâkimin emri olmaksızın itlaf etmişse bedelini tazmin eder. Bu konuda Ebû Yûsuf ve Muhammed'in -rahimehuma'llâh- görüşleri de böyledir."⁴⁴

2. 9. Çalgı ile Alakalı İstisnâî Durumlar

Fetâvâ'da temas edilen hususlardan birisi de özellikle çalgı ile alakalı istisnâî durumlardır. Çalgıların çalınması, dinlenmesi hatta evlerde bulundurulması vb. hususlarda çok sert bir tutuma sahip olduğu gözlemlenen müellifin bazı şartlar altında bunlara cevaz verdiği görülecektir. Mesela; düğün gecesi insanlara duyurmak ve bildirmek için def çalmakta bir sakınca olmadığını⁴⁵ söyleyen müellif aynı şekilde savaşta insanları toplamak için davulların çalınmasında da -bunun bir eğlence (lehv) olmamasından dolayı- bir sakınca görmemektedir.⁴⁶ Davul çalmak veya çaldırmak hususunda ise eğlence (lehv) amaçlı olup olmamasına göre farklı

⁴² Dinin emirlere uymayıp isyan eden mümin veya kâfir manasında kullanılan fışk tabiri İslâm hukukunda, adâlet vasfının zıddı bir ıstılah olarak kelâm ilmindekine benzer bir anlamda mükellefin büyük günahları yapması, küçük günahları işlemekte ısrar etmesi veya farzları terk etmesi, haramları işlemesi ve kötü davranışlarının iyi davranışlarından daha çok olması şeklinde zâhirî bir vasıf olarak anlaşılır. Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Fâsık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/200, 204.

⁴³ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/308, 496.

⁴⁴ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 2/21.

⁴⁵ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/306.

⁴⁶ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/498.

hükümler vermektedir. Şöyle ki; davul çalmak için birisinin kiralanması durumunda eğer eğlence için tutulmuşsa caiz olmayacağı, bunun, günaha yardım etmek olacağı belirtilmiştir. Şayet savaş veya kafile (yolculuk) için tutulmuşsa bu durumda caiz olacağı çünkü bunun bir çeşit taat (ibadet) olacağı belirtilmiştir.⁴⁷

Develere ve sırtlarında yük taşınan diğer hayvanlara zil takmanın mekruh olduğunu belirten müellif, Farsçada "bergüstüvan" denen at zırhlarına takılan zillerde ise düşmanı korkutmak gerekçesiyle bir sakınca görmemektedir.⁴⁸

2. 10. Çalgılı Düğünlere Katılmak

Mezhebin çalgı hakkındaki görüşleri yukarıdaki gibi olunca çalgılı, oyunlu, yemekli düğünlere katılma konusu da gündeme gelmiştir. İmâm-ı Âzam'ın (ö. 150/767) böyle bir düğüne iştirak etmesi talebelerinden İmâm Muhammed tarafından "Kişi kendisine uyulan bir konumda ise ben o meclisten çıkmasını arzu ederim." diyerek eleştirilmiştir.⁴⁹

Fetâvâ'da çalgılı, eğlenceli düğün ve davet yemeklerine katılıp katılmama konusunda kişinin toplumsal konumu ön planda tutularak hüküm verilmiştir. Müellife göre; ehl-i fesâdın da katılacağı böyle bir yemek meclisine davet edilen salih bir kimsenin toplum içerisindeki konumu, davete icabet etmediğinde diğer insanları yapacakları fisktan engelleyecekse onun bu davete katılması helal olmayacaktır. Böyle bir kimsenin bu davete icabet etmemesi gerekir. Çünkü onun davete katılmaması hâl diliyle diğer insanları münkerden nehy etmektir. Bu kişinin -konumu gereği- davete katılmamasıyla diğer insanlar fıska terk etmeyip davete katıldığında terk edeceklerse bu durumda da davete icabet etmesi gerekir. Çünkü bu durumda onun davete katılması münkerden nehiydir. Kişinin konumu davete icabet etmediği zaman onları fisktan alıkoyacak durumda değilse bu davete katılıp, ikram edilen yemekten yiyerek, onların işlediği günah ve fıska inkâr etmesinde bir sakınca olmayacaktır. Çünkü davete icabet etmek vacip veya menduptur. İçerisinde işlenen günahattan dolayı ona katılmak engellenmez.⁵⁰

2. 11. Mûsikinin Şahitliğe Etkisi

İslâm toplumunda şahitlik etmek veya şahitlik ehliyetine sahip olmak bir tür değer ve saygınlık göstergesi olarak algılanır ve Müslüman şahsa yaşadığı toplum içerisinde dindarlık açısından da ayrı bir itibar kazandırır. Bir açıdan görev olan şahitlik bir başka açıdan da yetki olarak kabul edilir. Bu münasebetle kişilerin şahitlik ehliyetlerinin ellerinde olması ile toplum içerisinde sahip oldukları itibar ve değerleri, bu yetkilerinin diyaneten ve/veya kazaen ellerinden alındığında tamamen kaybedilmiş olmaktadır.

Hanefî fıkıh kitaplarının şahitlikle ilgili bölümlerinde şehadeti makbul olmayan kişiler zikredilirken bunların genellikle bir Müslümanın adalet vasfını zedeleyerek onun fâsik olarak nitelenmesine sebep olacak fiilleri işleyenlerden oluştuğu görülecektir.

⁴⁷ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/331.

⁴⁸ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/498.

⁴⁹ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/308.

⁵⁰ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/308.

*Fetâvâ'*ya göre mûsikinin üreticisi (çalmak, söylemek) veya dinleyicisi olmak, yerine göre Müslüman bireyin adalet vasfını zedeleyen bir unsur (fâsıklık) olarak görülmüş ve onun toplum içerisindeki maddi ve manevi varlığını, dinî ve hukukî itibarını, hukukî yetkisini yok eden bir fiil statüsünde değerlendirilmiştir. Ancak her fîsk, kişinin şehâdet ehliyetini gidermemiştir. Konu ile alakalı olarak Kâdîhan şunları söylemektedir: “Bize göre fîsk şehâdet ehliyetine mâni değildir. Fâsığın şahitliği ile kısılan nikâh akdi mün’akittir. Fîsk, yalan töhmetinden dolayı şehâdetin edasına mânidir. Âlimler şehâdete mâni olan fîsk hakkında çokça söz söylemişlerdir. Açıkta büyük günah işlemenin şehâdete mâni olacağına ittifak etmişlerdir. Küçük günahlar hakkında ise; insanların işleyenini fâsik olarak isimlendirebileceği iğrenç bir fîskın âşikâre edilmesi durumunda o kişinin şehâdeti kabul edilmez. Eğer bu özellikte değilse bakılır; küçük günah işleyen kişinin iyiliği kötülüğünden, doğruları hatalarından daha fazla ve kalb-i selîm sahibi ise bu durumda o kişi âdil sayılır ve şahitliği kabul edilir. Çünkü masum olmayanların azıcık da olsa günah işlemekten hâlî olmaları mümkün değildir. Bu durumda galip olan tarafa itibar edilir.”⁵¹ Bu durumla alakalı olarak müellif, salih bir kimsenin şarkı söylemesinin fuhuş bile hissettirse onun adaletini gidermeyeceğini, çünkü onun (salih kişi) başkasının fuhşunu naklettiğini söylemiştir.⁵²

Aynı şekilde kendi kendisine mırıldanarak şarkı söyleyenin;⁵³ farzları yerine getirmesine engel olmuyorsa çalgı aletleri ile oynayanın (çalının); yine farzları yerine getirmesine engel olmuyorsa ailesi, yayı ve atı ile oynayanın adalet vasfının zail olmayacağı ifade edilmiştir. Hıda’/hüda’ (develerin sevk edilmesi esnasında şarkı, türkü vb. söylemek)⁵⁴ ve kasap (kamyandan yapılan bir tür nefesli çalgı)⁵⁵ çalmak gibi iğrenç kabul edilmeyen çalgılarla oynamanın ise bunların çalınması esnasında dans etmek gibi aşırılığa kaçılmadıkça adaleti yok etmeyeceği söylenmiştir. Ancak kişinin zurna ve tambur gibi çalgı aletleri ile oynamasının her ne kadar farzları yerine getirmesine engel olmasa da insanlar arasında iğrenç kabul edildiğinden dolayı adalet vasfını yok edeceği söylenmiştir.⁵⁶

Mûsiki ile uğraşp da şahitlikleri kesin olarak kabul edilmeyenler ise erkek veya kadın ağıtçılar⁵⁷ ile insanların, (şarkısını dinlemek için) yanına geldiği ve onları (şarkı dinletmek için) bir araya toplayan şarkıcı olduğu belirtilmiştir. Şarkıcının günahı âşikâre etmesi bu hükmün gerekçesi olarak ileri sürülmüştür. İçip sarhoş olmasa da günah ve içki meclislerinde oturan kişinin durumu da buna benzetilmiştir.⁵⁸

⁵¹ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 2/437-438.

⁵² Kâdîhan, *Fetâvâ*, 2/439.

⁵³ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 2/439.

⁵⁴ İbrahim Üneys (Medkur) v.dğr., “hde”, *el-Mu’cemü’l-vasîf* (Kahire: Mektebetü’ş-Şurûku’d-Düveliyye, 2004), 162.

⁵⁵ Üneys v.dğr., “kşb”, *el-Mu’cemü’l-vasîf*, 737-738.

⁵⁶ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 2/438.

⁵⁷ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 2/439.

⁵⁸ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 2/438.

2. 12. Gayrimüslimlerin Mûsikileri

İslâm toplumu içerisinde yaşayan Müslüman olmayan toplulukların (gayrimüslimler) zimmet ve eman kurumları çerçevesinde -Müslümanlara karşı düşmanca tavır sergilemedikleri müddetçe- kendilerinin dinî ve kültürel kimliklerini muhafaza ederek güven içinde yaşadıkları bilinmektedir.⁵⁹

Gayrimüslimlerin, dinî vecibelerini yerine getirirken kullanmaları gereken, ibadet vaktini bildirmek veya ibadethaneye davet amacıyla kullandıkları, Müslümanların ezanı mesabesindeki çan ve Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm'in nağme ile okunması gibi Yahûdîlerin kutsal kitabı olan Tevrat'ın ve Hristiyanların kutsal kitabı olan İncil'in de zaman zaman sesli olarak kendilerine has bir üslupla, mûsikî ile nağmeli bir şekilde okunması⁶⁰ fıkıh kitaplarında konu edilmiştir.

Fetâvâ'da, gayrimüslimlerin yüksek sesle Zebur ve İncil okuyamayacakları ifade edilmiştir. Yüksek sesle kutsal kitapların okunması durumunda şirki izhar etme söz konusu olursa bu durumda da okumalarına engel olunacağı; şirk izharı söz konusu olmazsa Zebur ve İncil okumalarına engel olunmayacağı belirtilmiştir. Ancak gayrimüslimlerin haç çıkarmalarına ve çan çalmalarına engel olunduğu gibi bunları (İncil, Zebur) Müslümanların sokaklarında okumalarına mâni olunacağı dile getirilerek Müslümanlar için ezan ne ise onlar için de çanın öyle olduğu, böylelikle de şirkin izhar edilmiş olacağı vurgulanmıştır.⁶¹

Müslümanların şehirlerinde bir Hristiyan'ın evinde de olsa çan çalamayacağı,⁶² şehrin hemen dışındaki yerleşim yerlerinde, köylerde ve Müslüman şehri olmayan yerlerde ise -biraz Müslüman yerleşik olsa bile- Hristiyanların haç çıkarıp çan çalmalarında bir sakınca olmayacağı, bu şartlarda onlara engel olunamayacağı belirtilmiştir.⁶³

Sonuç

Hanefî mezhebi fakihlerinin büyüklerinden olan Kâdîhan seçkin râvilerden ve üstün kadırlardan biridir. Kâdîhan'ın meseleler hakkında yaptığı değerlendirmeler hem çağdaşı hem de kendinden sonra gelen ulema -özellikle Osmanlı şeyhülislâm ve müftüleri- tarafından çokça rağbet görmüş aynı zamanda kendisinin "mesâilde müctehid" grubunda olduğu söylenmiştir.

Kâdîhan'ın en meşhur ve en önemli eseri *Fetâvâ*'sıdır. Bu eser Hanefî mezhebinin görüşlerini ihtiva eden en yaygın ve çok güvenilen fetva kitaplarından. 43 kitaptan/ana bölümden oluşan eser Hanefî mezhebi fıkıh kitapları sistematığıne göre tertip edilmiş her bir ana konu alt başlıklara (bâblar,

⁵⁹ Geniş bilgi için bk. Ahmet Özel, "Gayri Müslim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 13/418-427.

⁶⁰ Necdet Çağlı, "Kutsal Metinler ve Müzik", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, (2013), 41.

⁶¹ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/534.

⁶² Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/534.

⁶³ Kâdîhan, *Fetâvâ*, 3/534.

fasıllar) ayrılmıştır. Meseleler ele alınırken, verilen hükümlerin delillerine temas edilmemiş, müellif kendi içtihadını veya tercihini yansıtmıştır.

Mûsiki ile alakalı meseleler eserin farklı bölümlerinde çeşitli münasebetlerle işlenmiştir.

Eserin tamamında olduğu gibi görüşlerini genelde nakli delillerden uzak olarak dile getiren müellif mûsiki konusunda bir takım akli gerekçeler ileri sürmüştür.

Fetâvâ'nın penceresinden bakıldığında Kâdîhan'ın mûsiki hakkındaki görüşleri şu şekilde özetlenebilir.

Kur'ân kıraati ve ezanda yapılan nağmelerin hükmü, kelimelerin yapısının bozulup bozulmamasına; insanları huşu, tedebbür ve tefekkürden alıkoyup koymamasına ve nağmelerin günahkârların günah işlerken yaptığı nağmelere benzeyip benzememesine bağlanmıştır.

Mutlak olarak kadın sesinin (nağmelerinin) avret olduğu belirtilmiştir.

Üretilen ve/veya dinlenen mûsiki hakkında -çalgılı (enstrümantal) veya çalgısız (vokal) olması önemsenmeksizin- lehv/eğlence amacı içerip içermemesine, insanlar tarafından iğrenç bulunup bulunmamasına, farzları yerine getirmeye engel olup olmamasına, günahın aşikâr ediliş edilmemesine bağlı olarak farklı hükümler verilmiştir. Bunun neticesinde, mûsiki hakkında genelde olumsuz bir yaklaşım sergilenmesine rağmen, düğün gecesi insanlara duyurmak ve bildirmek için def çalmak; at zırhlarına -düşmanı korkutmak gerekçesiyle- zil takmak; savaşta insanları toplamak için -eğlence (lehv) olmamasından dolayı- davul çalmak vb. bazı durumlarda mûsikiye cevaz verilmiştir.

Şarkıcı, ağıtçı, çalgı imalatçısı veya çalgıcıların, fâsık olup olmayacakları; şahitliklerinin kabul edilip edilmemesi; yapılan iş karşılığında ücret alınıp alınmaması; alınan ücretin helal olup olmaması; kırılan veya itlaf edilen çalgıların tazmin edilip edilmemesi gibi pratikte bazı sonuçlar doğmuştur.

Gayrimüslimlerin Müslümanların ikamet ettikleri şehirlerde çan çalmaları ve sesli olarak kutsal kitaplarını okumaları şirkin izhar edilip edilmemesi kriterine bağlanmıştır.

Kaynakça

- Bardakoğlu, Ali. "Hanefî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/1-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bıyık, Tacetdin. *Osmanlı Fetvalarında Mûsikî*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Birgivi, Takiyyüddin Mehmed b. Pir Ali. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye fî beyâni's-sîreti'n-Nebeviyyeti'l-Ahmediyye*. İstanbul: y.y., 1289.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-şâhîh*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 4 Cilt. Kahire: Matbaatü's-Selefiyyeti ve Mektebetüha, 1400/1980.
- Çağıl, Necdet. "Kutsal Metinler ve Müzik". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013), 1-46.
- Düzenli, Pehlul. *İslâm Kültür Tarihinde Mûsikî*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014.
- Ebüssuûd Efendi, Ahmed b. Şeyh Muhyiddin b. Muhammed b. Mustafa. *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*. Mürettib: Bozanzâde, İstinsah Tarihi: 996/1587. Şehid Ali Paşa, 1028: 1a-360b. Süleymaniye Kütüphanesi.

- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâü ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru İbni Hazm, 2005.
- Kâdîhan, Fahrüddîn Ebü'l-Mehâsin el-Hasen b. Mansûr, el-Özkendî, el-Fergânî. *Fetâvâ Kâdîhân fi mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân*. Editör: Sâlim Mustafâ el-Bedrî. 3 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*. 5. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1991.
- Kemalpaşazâde (İbn-i Kemal), Şemseddin Ahmed b. Süleyman. *Risâletü'l-münîre*. İstanbul: Sahaf Ahmet Efendi Matbaası, 1296.
- Kınalızâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâ'î*. Haz. Mustafa Koç. İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.
- Koca, Ferhat. "Hâherzâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/135. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. tah. Şuayb el-Arnaût. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 137475/1955-56.
- Okiç, M. Tayyip. *Kur'an-ı Kerimin Üslûb ve Kırâati*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Öğüt, Salim. "Ebû Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/260-265. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Öğüt, Salim. "İmameyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/207. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Özel, Ahmet. "Gayri Müslim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/418-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özel, Ahmet. "Kâdîhan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Şahin, Kamil. "Halvânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/383. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Taş, Aydın. "Şeybânî, Muhammed b. Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/38-42. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Uludağ, Süleyman. *İslam Açısından Müzik ve Semâ*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Uzunpostalcı, Mustafa. "Ebû Hanîfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/131-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Üneys, İbrahim (Medkur) v.dğr. *el-Mu'cemü'l-vasîf*. Kahire: Mektebetü'ş-Şurûku'd-Düveliyye, 2004.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fâsık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/200-205. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm: Kāmûsü terâcim*. nşr. Züheyr Fethullah. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 7. Basım, 1986.